
Lena Näre

Epävarma työ muuttuvassa yhteiskunnassa

Työn reiluudessa on kysymys suomalaisen hyvinvointivaltion tulevaisuudesta, totesi Helsingin yliopiston yhteiskunnan rakenteen ja sosiaalisen muutoksen tutkimuksen professori Lena Näre juhluennossaan 31. toukokuuta 2023 Helsingin yliopiston päärakennuksessa (Unioninkatu 34). Julkaisemme Näreen juhluennon kevyesti editoituna.

Vähintäänkin koko 2000-luvun ja erityisesti pandemian jälkimainingeissa on puhuttu työn murroksesta. Sanaparissa *työn murros* murros on jokseenkin turha määre, itsestänselvyys, sillä työ on luonteeltaan dynaamista ja aina muutoksessa.

Olenkin antanut luennolleni otsikon *epävarma työ muuttuvassa yhteiskunnassa*, sillä olen kiinnostunut siitä, kuinka yhteiskunnalliset muutokset ja rakenteet vaikuttavat työhön ja sen epävarmuuteen sekä eriarvoisuuteen työelämässä.

Epävarmalle työlle ei ole yhtä määritelmää, sillä työllekään ei ole olemassa universaalia määritelmää. Se, mikä on työtä tai ei-työtä, vaihtelee ajassa ja paikassa, sosiaalisten, kulttuuristen ja lainsäädännöllisten normien mukaisesti.

Ulkoapäin tarkastellen työn ja ei-työn rajoja ei voi vetää. Samankaltainen toiminta voidaan määritellä työksi tai joksikin muuksi, ja näihin rajanvetoihin liittyy yhteiskunnallisia kamppailuja. Esimerkiksi marjanpoiminta pellolla tehtynä on työtä mutta metsässä ei. Kotona tapahtuva lastenhoito voi saada monia muotoja. Se voi olla perheenjäsenen tekemää palkatonta hoivaa ja kotityötä, jonka määrittelemisen tuottavaksi työksi on yhä ajankohtainen feministisen liikkeen vaatimus. Lastenhoitoa voi tehdä *au pair*, jolloin lainsäädäntö määrittelee sen kulttuuriseksi vaihdoksi, josta maksetaan vain taskurahaa, tai lastenhoito voi olla kunnallista perhepalvelutyötä tai digitaalisten alustojen kautta tehtävää niin kutsuttua kevytyrittäjätyötä.

Palkattu kotitaloustyö – epävarmuuden kuva

Vaikka yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat alati muuttuvaan työhön, on töitä ja työsuhteita, jotka saattavat näyttää hämmästyttävän samankaltaisilta ajasta ja paikasta riippumatta. Palkattu kotitaloustyö on yksi tällainen työ.

Aloitin tutkimustyön Napolissa Etelä-Italiassa 2000-luvun alussa tutkimalla kotiin palkattujen ukrainalaisten, puolalaisten ja srilankalaisten pääosin epävirallisesti tekemää siivous-, lasten- ja vanhushoitajien työtä. Tein haastatteluja ja havainnoin kotitaloustyön arkea napolilaisissa kodeissa. Olin hämmästynyt siitä, kuinka tapaamieni työntekijöiden kokemukset muistuttivat suomalaisten siirto-laisten kokemuksia 1900-luvun alussa.

Suomalainen Elli Mäki kuvasi työtään Kanadassa 1920-luvulla seuraavasti:

Ensimmäinen nainen, joka tuli työnvälitystoimistoon valitsi minut, koska olin selvästi vahvin ja halvin. Hän halusi ”greenhornin” [vasta maihinnoukseen] joka työskentelisi kuin koira... Minä itkin ja pesin hänen lattiaitansa ja minulla oli aina nälkä, mutta minä jäin sinne neljäksi kuukaudeksi, kunnes sain kylmää, kun panin pyykkiä lainille [pyykkinarulle] talvipakkasella ja menin takaisin [työnvälitystoimiston] rouva Engmannin luokse. Hän hankki minulle heti uuden työpaikan. Maksoin siitä \$2 mutta palkka oli jo \$ 25 mutta tällä kertaa lopetin yhden hullun päivän jälkeen. Se oli lauantai-ilta ja minä vielä pesin lattiaita puoli kymmeneltä illalla ja ajattelin, että nyt riittää. Hiivin sieltä salaa pois... (Elli Mäki 1920-luvun Kanadasta, lainattu teoksesta Lindström 1991, 154)

Ukrainalainen Elina Napolissa kuvasi samoin kotiapulaisen työhön liittyvää epävarmuutta. Hän kertoi minulle menneensä töihin kolmihenkiseen perheeseen mutta joutuneensa työskentelemään myös perheen naapurissa asuville sukulaisille pienellä palkalla. Elinan työnantaja, *signora*, ei suostunut antamaan Elinalle lomapäivää kansallisena vapaapäivänä, ja samoin kuin Elli Kanadassa myös Elina joutui äänestämään jaloillaan (Näre 2009).

Ellin ja Elinan työt ovat esimerkkejä äärimmäisen epävarmasta työstä: kummankin työ tapahtuu kodin piirissä ilman työsuojelutoimijoiden valvovaa katsetta, kummallakaan ei ole työsopimusta, jossa työtehtävät ja -aika tai palkka olisi määritelty. Historiallinen ja nykyinen kotitaloustyötä koskeva tutkimus osoittaa, että kodin muuttuessa työpaikaksi kotitaloustyöntekijän on vaikea erottaa lepoaikaa työajasta

ja työnantajat olettavat usein työntekijän olevan aina käytettävissä (Näre 2012). Napolissa havainnoin myös sitä, että kotityön ollessa palkkatyötä työnantaja – joka oli usein itse kotiäiti – edellytti, että palkallista kotityötä tehdään eri tavoin kuin palkatonta. Käytännössä se saattoi tarkoittaa mopin käyttökieltoa ja lattioiden pesua nelinkontin tai tiskaamista käsin, vaikka taloudessa olikin astianpesukone, tai alusvaatteiden pesua käsin. Epävarmaan ja epäviralliseen työhön sisältyy myös kirjoittamattomia moraalisia sopimuksia, ja työllä on aina moraalitaloudellinen ja kulttuurinen ulottuvuus (Näre 2011).

Tutkimuksen yhdistettävä ulkoiset olot ja sisäiset seikat

Työn sosiologinen tutkimus edellyttää toisin sanoen monipuolista näkökulmaa, joka huomioi työn ulkoiset olosuhteet ja työn sisäiset, käytäntöihin, merkityksiin ja tunteisiin liittyvät seikat. Epävarmaa työtä on hyvä tutkia yhdistämällä molempia näkökulmia. On syytä tarkastella ulkoisia objektiivisia olosuhteita, kuten työsuhdetta, työn organisointia ja prosesseja, työmarkkinoiden segregoitumista ja työmarkkinasuhteita. Ulkomaalaisten työntekijöiden työn epävarmuutta määrittävät myös oleskelulupiin liittyvät byrokraattiset prosessit ja rajanvedot. Byrokraattiset rajat voivat olla kansallisvaltion oikeudellisten rajojen ja viisumien ja matkustusdokumentteihin liittyvien rajojen lisäksi taloudellisia, kuten tulorajoja ja saatavuusharkintaa, ja ajallisia, oleskeluluvan keston ja käsittelyn keston liittyviä rajoja (Näre 2020).

Ulkoiset ja sisäiset ulottuvuudet ovat vahvasti toisiinsa kytköksissä. Vaikka työntekijällä olisi pysyvä työsuhde, hänen kokemaansa epävarmuuden tunteeseen ja pelkoon työn menettämisestä voivat vaikuttaa yhteiskunnalliset muutokset, kuten talouskriisin kaltaiset shokit, digitalisaation aiheuttamat muutokset työnkuvaan tai esimerkiksi työmarkkinoiden niin kutsuttu joustavoittaminen irtisanomissuojaa heikentämällä.

Näin ollen ulkoisten ja sisäisten ulottuvuuksien erottaminen ei useinkaan ole mielekästä. Epävarmuutta voikin ajatella sosiologian klassikko Émile Durkheimia ([1885]1938) seuraten sosiaalisena faktana eli yleistyneenä uskomuksena, joka on yksilöön nähden ulkoinen mutta jolla on yksilöön vaikuttavaa sisäisesti pakottavaa voimaa. Durkheimin idean voi ajatella myös sosiaalisen kategorian käsitteen kautta.

Olen aiemmassa tutkimuksessani tarkastellut maahanmuuttajuutta, englanniksi *migrancy*, tällaisena liikkeessä olevana sosiaalisena kategoriana, joka toimii työmarkkinoilla erontekojen lähteenä ja joka voidaan liittää esimerkiksi nuoriin kansalaisiin, joiden vanhemmat ovat muuttaneet maahan (Näre 2013).

Vedän pohjoismaista hanketta, jossa tutkimme prekaaria ja epävirallista työtä Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa. Olen näinä viikkoina ollut tutkijatohtori Olivia Mauryn kanssa kentällä haastattelemassa asiantuntijoita. Haastatteluissa on nousut esiin kevytyrittäjyys uutena suomalaisia työmarkkinoita jäsentävänä sosiaalisena kategoriana. Kevytyrittäjyys terminä perustuu laskutuspalveluyritysten luomaan brändiin ja tuotteeseen, jota ei suomalaisen lainsäädännön näkökulmasta ole olemassa. Lainsäädäntö tuntee vain y-tunnuksella toimivat yrittäjät ja palkansaajat. Kevytyrittäjyydellä on kuitenkin monia kauaskantoisia vaikutuksia: palkkatyösuhteita on mahdollisuus naamioida kevytyrittäjyydeksi. Varsinkin suomea taitamattomalle ulkomaalaiselle rakennusalan työntekijälle korkeampi tuntipalkka voi olla porkkana muuttaa työsopimus toimeksiantosopimukseksi, ilman että työntekijä ymmärtää, että hän tällöin luopuu lomarahosta ja ottaa vastatakseen työnantajalle kuuluvia eläke- ja sosiaaliturvamaksuja.

Arkiset kokemukset yhdistyvät rakenteisiin

Epävarman työn ilmiötä on mielekästä lähestyä tarkastelemalla ihmisten arkisia kokemuksia työstä ja kytkeä ne yhteiskunnan rakenteellisiin tekijöihin. Feministisen sosiologian klassikon kanadalaisen Dorothy Smithin (1987) teoria arjesta näkökulmana yhteiskunnan rakenteisiin ja järjestyksiin on ollut itselleni tärkeä metodologinen ohjenuora työn tutkimukseen. Smithin työn innoittamana tarkastelen työn arkea toistuvina ajallisina ja paikallisina koreografioina, jotka eivät ole sattumanvaraisia vaan esimerkiksi sosiaalipolitiikan ja palvelurakenteen jäsentämiä. Väitöskirjatutkija Elisabeth Widen kanssa analysoimme tästä näkökulmasta ulkomaalaisia lastenhoitajia kotiin palkkaavien suomalaisten perheiden arjen koreografioita (Näre & Wide 2019).

Olen viime aikoina ammentanut myös ranskalaisen kriittisen teoreetikon Christophe Dejoursin (2007; 2012) teoretisoinnista: työstä ruumiillisena ja tunneperäisenä toimintana, jonka kautta ihmiset ovat yhteydessä maailmaan ja toisiinsa.

Dejoursin mukaan työtä ei voi ymmärtää vain ulkoisena palkkasuhteena, sillä työ kytkeytyy ihmisen perustavaan tarpeeseen tulla tunnistetuksi (*recognition*). Työn merkityksellisyttä – ja merkityksettömyyttä – voi lähestyä tällöin esimerkiksi siitä näkökulmasta, tunnistetaanko työn eli toiminnan arvo tai onko työntekijällä vapaus päättää ajankäytöstään.

Dejoursin jalanjäljissä olen analysoinut yhdessä siskoni Sarin kanssa, millaista on työttömien tekemä työ (Näre & Näre 2023). *Työttömyys sattuu* -kirjassa, joka perustuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa toteutettuun Työttömän tarina -kirjoituskeruuseen, työttömyys ei työttömien työnhakijoiden kertomuksissa määrity työn ja toiminnan puutteena vaan pikemmin autonomian puutteena (Näre & Näre 2022). Autonomian puute näkyy erityisesti siinä, ettei työttömällä ole vapautta päättää omasta ajastaan, sillä hänet on aktivoivan työvoimapolitiikan ja vastikkeellistetun työttömyysturvan nimissä velvoitettu olemaan samanaikaisesti työmarkkinoiden käytettävissä eli odottamassa työtarjouksia passiivisena sekä noudattamassa työllistymissuunnitelmaan kirjattuja aktivointitoimenpiteitä, joita voivat olla kursseille, työharjoitteluun tai pitkäaikaistyöttömällä kuntouttavaan työtoimintaan osallistuminen. Yksi työttömistä kuvasi työtoimintaa fyysisenä työnä, jossa ei paljon puhuta vaan hortoillaan hetki metsässä ilman sen kummempaa ohjelmaa tai toimintasuunnitelmaa.

Työtoiminta muistuttaa etäisesti historiallisia velvoitetöitä, sillä erotuksella, että kuntouttavan työtoiminnan merkityksellisyttä ei ole aina helppo tunnistaa – toisin kuin työttömien puusavottojen ja teiden rakennustyömaiden. Tällöin työ ei anna tekijälleen tunnustusta eikä kytke häntä laajempaan yhteisöön tai maailmaan.

Yksi Työttömän tarina -keruuseen vastanneista kirjoittajista kuvaa runomuodossa, mitä työmarkkinoiden käytettävissä olemisen vaatimus tarkoittaa oman arjen kannalta.

Työttömän suunnitelmia

Pääsetkö kesällä mökille?

No kun en tiedä.

En uskalla luvata,

ehkä saan töitä.

Toivottavasti.

Pääsetkö syksyllä matkoille?

No kun en tiedä.

*Ei ole ehkä varaa,
jos en saa töitä.
Valitettavasti.
Pääsetkö torstaina kahville?
Tulen mielelläni,
kunhan minua ei kutsuta haastatteluun
tai sijaistamaan jonnekin.
Muuten kyllä. (TT 012)*

Ranskalainen sosiologi Pierre Bourdieu (1997) on kuvannut toisen aikaan kohdistuvaa valtaa yhtenä absoluuttisen vallan muotona. Työttömät kokevat yhdenlaista absoluuttista vallan kohteena olemista siinä, että vastikkeena työttömyysturvasta heidän on luovutettava itsemääräämisoikeutta suhteessa omaan ajankäyttöön. Yksi kirjoituskeruuseen osallistuneista työttömistä kuvaa tilannetta siten, että kun työssäkävällä on työaika ja vapaa-aika, on työtön kokopäiväisesti työtön eli työvoimahallinnon syynin alla.

Absoluuttista valtaa toisen aikaan sisältyy monenlaiseen byrokraattiseen vallankäyttöön. Haastattelin vuonna 2017 ja 2018 irakilaisia ja afganistanilaisia turvapaikanhakijoita, jotka olivat odottaneet kaksi–kolme vuotta turvapaikkapäätöstä. Tänä aikana odotuksesta oli tullut elämää jäsentävä olosuhde, mutta arjessa ihmiset kiinnittyivät suomalaiseen yhteiskuntaan monenlaisen toiminnan kautta: tekemällä työtä, opiskelemalla kieltä tai ammattia tai poliittisen toiminnan ja perhe-elämän kautta. Monelle työ tarjosi väylän turvapaikanhakijan epävarmasta statuksesta oikeudellisesti astetta varmempaan työperäiseen oleskelulupaun. Moni kuitenkin päätyi töihin, joihin liittyi eriasteista hyväksikäyttöä, tai työsuhteeseen, jonka avulla työperäistä oleskelulupaa ei ole mahdollista saada.

Digitaaliset työn alustat tuottavat epävarmuutta

EU:n ulkopuolelta tulleille on työperäisessä oleskeluluvassa toimeentuloedellytys, eli hakijan on pystyttävä osoittamaan tulevaisuuden turvattu toimeentulo. Vaatimuksen täyttäminen on mahdotonta monien palvelualojen tarjoamalla nollatuntisopimuksilla. Digitaalisten alustojen välittämä työ on toinen EU:n ulkopuolelta

muuttaneen ulkomaalaisen työntekijän kannalta epävarma työ ainakin ensisijaisena työnä, sillä sekään ei vastaa maahanmuuttoviranomaisten näkemystä työstä, jonka perusteella Suomessa elämisen voisi laillistaa.

Digitaalisessa alustavälitteisessä työssä työntekijöillä ei ole useinkaan mahdollisuutta työskennellä työntekijäsuhteessa, vaan heidät palkataan itsenäisinä yrittäjinä, edellä mainittuina kevytyrittäjinä. Vaikka alustayritykset tarjoavatkin joitakin työvälineitä, kuten kuljetuslaatikon ja vaatekassasta, on ruokalahettien huolehdittava työn keskeisistä tuontantovälineistä, vähintäänkin pyörästä tai autosta. Ruokalahettien työssä ja muissakin alustavälitteisissä töissä työn epävarmuus ulottuu jokaiseen päivään. Keikkojen määrä ja niiden tuoma tulo ei ole taattua, koska yritys voi helposti vaihtaa hinnoittelumekanismiaan, kuten kuljettajien sosiaalisen median ryhmissä nyt keskustellaan. Työn määrä riippuu työn paikasta, ajasta, muiden lähettien määrästä alueella, algoritmeista ja usein myös asiakkaiden subjektiivisista arvioista. Esimerkiksi alustavälitteisessä siivoustyössä työn jatkuvuus riippuu asiakaspalautteen keskiarvosta. Koska alustayritykset pyrkivät viimeiseen asti välttämään työnantajan roolia, ne eivät halua kontrolloida työntekijätilin käyttäjien lukumäärää, mikä on johtanut tilien vuokraamiseen eteenpäin. Alustayritykset ovat näin ollen luoneet rakenteen, joka mahdollistaa haavoittuvassa asemassa olevien työntekijöiden hyväksikäytön, kuten eräs haastattelemamme asiantuntija kuvasi. Kevytyrittäjäyys ei mahdollista työperäisen oleskeluluvan saamista, eikä sen avulla voi hakea perheen yhdistämistä, jota koskevat korkeat tulorajat. Olivia Mauryn ja maisteriopiskelija Olivia Hakalan tekemistä alustatyöntekijöiden haastatteluista nouseekin esiin työntekijöiden eksistentiaalinen epävarmuus ja henkinen, emotionaalinen ja fyysinen kuormitus sekä omaa tulevaisuutta koskeva näköalattomuus.

Reilu työ takaa hyvinvointivaltion tulevaisuuden

Epävarman työn analyysi avaa näkökulmaa reiluun ja kunnolliseen työhön. Sitä luonnehtii reilu korvaus tehdystä työstä, turvalliset työolot, mahdollisuus vaikuttaa työn sisältöön, työntekijän autonomia ja ajan kunnioitus, oikeus sosiaaliturvaan ja järjestäytymiseen sekä ulkomaalaisten kohdalla lailliseen oleskeluun ja perheen yhdistämiseen.

Yhteiskunta, joka ei mahdollista laillista työtä tekevälle mahdollisuutta lailliseen oleskeluun, on osaltaan luomassa olosuhteita työperäiselle hyväksikäytölle ja ihmis-kaupalle. Työperäistä hyväksikäyttöä ei kuitenkaan tapahdu vain työmarkkinoiden marginaaleissa, niin kutsutun harmaan työn puitteissa, vaan täysin laillisessa työssä. Alihankintaketjut, vuokratyö, lähetetyt työntekijät sekä työsuhteen naamiointi kevytyrittäjyydeksi ovat osa rakenteita, jotka mahdollistavat työperäisen hyväksikäytön.

Lopulta työn reiluudessa on kysymys suomalaisen hyvinvointivaltion tulevaisuudesta. Pohjoismaista hyvinvointivaltiota luonnehtivat universaalit tulonsiirrot ja hyvinvointipalvelut yhdistettynä sosiaalivakuutuksiin, joita kannattelee korkea työllisyys ja kattava verotus. Epävarma työ, johon liittyy riskien siirto työntekijälle sekä työnantajan pyrkimys vesittää sosiaalivakuutusjärjestelmää ja samalla kaventaa veropohjaa, uhkaa pohjoismaista mallia. Viime kädessä oikeudessa kunnolliseen työhön on kyse ihmisoikeuksien kunnioittamisesta. Yhteiskunnan oikeudenmukaisuuden yhtenä mittana onkin se, kuinka ulkomaalaisten oikeus reiluun työhön toteutuu.

Kirjoittaja

Lena Näre

DPhil, VTT, dosentti, professori, Helsingin yliopisto

sähköposti: lena.nare@helsinki.fi

twitter: @LenaMNare

Kirjallisuus

Bourdieu, P. (1997) *Méditations pascaliennes*. Pariisi: Seuil.

Dejours, C. (2007) Subjectivity, work, and action. Teoksessa J.-P. Deranty, D.

Petherbridge, J. Rundell & R. Sinnerbrink (toim.) *Recognition, work, politics*. *New Directions in French Critical Theory*. Leiden: Brill, 71–87.

Dejours, C. (2012) Work and subjectivity: Towards a philosophical anthropology from the psychopathology to the psychodynamics of work. Teoksessa J.-P.

Deranty (toim.) *New philosophies of labour: Work and the social bond*. Leiden: Brill, 209–250.

- Durkheim, E.** ([1885]1938) *The rules of sociological method*. New York: Free Press.
- Lindström, V.** (1991) *Uhmattaret: Suomalaisten siirtolaisnaisten vaiheita Kanadassa 1890–1930*. Helsinki: WSOY.
- Näre, L.** (2009) *Managing households, making homes – A moral economy of migrant domestic and care work in Naples*. Unpublished DPhil Thesis, University of Sussex.
- Näre, L.** (2011) *The moral economy of paid domestic and care work: Migrant workers in Naples, Italy*. *Sociology* 45 (3), 396–412. <https://doi.org/10.1177/0038038511399626>
- Näre, L.** (2012) *Moral economies of reproductive labour: An ethnography of migrant domestic and care labour in Naples, Italy*. SSKH Skrifter 33. Helsinki: University of Helsinki Press.
- Näre, L.** (2013) *Migrancy, gender and social class in domestic and social care labour in Italy: An intersectional analysis of demand*. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39 (4), 601–623. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2013.745238>
- Näre, L.** (2020) *Family lives on hold: Bureaucratic bordering in male refugees' struggles for transnational care*. *Journal of Family Research* 32 (3), 435–454. <https://doi.org/10.20377/jfr-353>
- Näre, L. & Näre, S.** (2023) *Työttömät odotustilassa ja aktivoinnin armoilla*. Teoksessa T. Koivunen, M. Sippola & H. Melin (toim.) *Työ elää: Murroksia, trendejä ja muutoksen suuntia Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 201–218.
- Näre, S. & Näre, L.** (2022). *Työttömyys sattuu: Arjen kamppailuja työllistämistoimien rattaissa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Näre, L. & Wide, E.** (2019) *Local loops of care in the metropolitan region of Helsinki: A time economy perspective*. *Journal of European Social Policy* 29 (5), 600–613. <https://doi.org/10.1177/0958928719867788>
- Smith, D.** (1987) *The everyday life as problematic: A feminist sociology*. Boston: Northeastern University Press.